

ADAPTAREA UNOR SUBSTANTIVE AROMÂNEȘTI ÎMPRUMUTATE DIN
TURCĂ

Mirela Zelca
Universitatea Ovidius Constanța

The Present-Day Situation of Turkish Borrowings in Aromanian (Abstract)

The expansion of the Turks in the Balkan Peninsula and in Greece was facilitated by the crisis within the former Byzantine Empire, which led to a series of political and administrative changes. The Turkish influence upon the Romanian language was felt at the end of the 14th century and at the middle of the 19th century. Today, this influence is felt only in several regions of our country, especially in Dobroudja.

The number of the words taken over is large enough: 2,500 words in Daco-Romanian, 1,629 words in Aromanian.

As far as Aromanian is concerned, it was noticed that the Turkish influence holds the second place, following the Greek influence, out of the 7,097 words of unknown origin listed by Tache Papahagi in the Dictionary of the Aromanian Dialect, 18% are of Turkish origin.

Some official borrowings became folk ones, too, but the majority remained at the "outskirts" of vocabulary and disappeared during the development of society. The borrowings which entered via folk means are firmer and long-lasting and are widely encountered.

In modern Romanian 750-900 words survived; these are terms that belong, to a great extent, to the folk language.

Compared to Daco-Romanian, Aromanian better kept base meaning of the Turkish borrowing. We can notice the difference in stylistic burden, as some terms acquired a disparaging sense in Daco-Romanian.

Expansiunea turcilor (ne referim la turcii osmanlii) în Peninsula Balcanică și în Grecia a fost facilitată de criza statelor din fostul Imperiu Bizantin și a dus la o serie de modificări politice și administrative.

Influența turcă asupra limbii române s-a exercitat între sfârșitul secolului al XIV-lea și mijlocul secolului al XIX-lea, în zilele noastre doar regional (Dobrogea). În funcție de raporturile româno-turce pe plan politic și administrativ s-au delimitat mai multe faze, relativ distincte, ale contactului lingvistic româno-turc.¹

¹ Emil Suciu, în rezumatul tezei sale de doctorat, delimitează patru faze ale contactului lingvistic româno-turc: 1) sfârșitul sec. al XIV-lea – sfârșitul sec. al XV-lea, 20 de împrumuturi; 2) secolele XVI-XVII, cca 400-500 împrumuturi; 3) 1711-1878, cca 2000 împrumuturi; 4) etapa numită impropriu „actuală”, cca 100 de termeni în zona Dobrogei (Suciu, 1984); Lazăr Șăineanu (1900, p. LXXII) stabilește două perioade succesive: „un prim strat de turcisme din sec. XV-XVII și altul din epoca fanariotă, sec. XVII-XVIII”, remarcând faptul că turcismele

Aromânii, răspândiți în diferite state balcanice, s-au supus aceluiași regim politic opresiv.

Atât în aromână cât și în dacoromână, singura influență categorică și durabilă s-a exercitat în domeniul lexical – lexicul fiind domeniul ideal pentru împrumuturi².

Deoarece în toate limbile balcanice există numeroase împrumuturi din limba turcă, este mai dificil de stabilit sursa împrumutului (direct sau indirect). În dacoromână au pătruns indirect prin intermediul bulgarei și sârbocroatei, iar în aromână prin filieră greacă.

S-a preluat un număr destul de mare de cuvinte: 2 500 în dacoromână, 1629 în aromână. Față de împrumuturile preluate pe cale oficială (documente, acte normative), cele pătrunse pe cale orală (prin contactul nemijlocit cu vorbitorii turci) au un aport mai important din punctul de vedere al viabilității.

În ceea ce privește influențele străine manifestate asupra lexicului aromânei s-a constatat că „după influența greacă în dialectul aromân, vine, ca lexic, influența turcă. Numeric, cuvintele turcești le întrec pe cele slave și vin după cuvintele grecești”³. Din cele 7 097 de cuvinte cu origine cunoscută indicate de Tache Papahagi în Dicționarul dialectului aromân⁴ 18% sunt de origine turcă⁵.

Studiul nostru își propune să arate, prin comparație cu dacoromâna, adaptarea împrumuturilor turcești în aromână, mai precis, a substantivelor. Cuvintele au fost selectate din Dicționarul dialectului aromân (DDA), iar pentru indicarea etimonului turcesc s-au folosit dicționare ale limbii turce⁶. Pentru corespondentul în dacoromână s-a apelat la Dicționarul etimologic al limbii române (DER) și la Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)⁷. Motivul pentru care am ales această parte de vorbire este faptul că, din cele 1629 de cuvinte de origine turcă înregistrate în DDA, mai mult de 50% sunt substantive (numai la litera „a” sunt 53 din 83), iar restul alte părți de vorbire: adverbe, adjective, interjecții, pe ultimul loc aflându-se verbele.

Nr. Crt	Etimon	Arom. Sg.	Arom. Pl.	gen	Drom. Sg.	Drom. Pl.	gen
---------	--------	-----------	-----------	-----	-----------	-----------	-----

din prima perioadă „au prins o formă definitivă în limbă” (ex.: *amanet, basma, chirie, dușman* etc.).

² Meillet, Antoine, *Linguistique historique et linguistique générale, I*, p.350, apud Marius Sala,(1997) p.236.

³ Capidan, Theodor (1932), p.180.

⁴ Papahagi, Tache (1974), p.1351-1363.

⁵ V.Șandru, D. (1970), p.1017-1024. Autorul face o interesantă statistică asupra numărului și frecvenței elementelor lexicale de diferite origini pe baza unui număr de texte aromânești (7280 cuvinte). Analizând comparativ lexicul aromân și dacoromân ajunge la concluzia că elementele comune turcești sunt relativ numeroase.

⁶ Türkçe Sözlük (1981), Grecu, Mitică (1977), Serdaru, Agachi, A. (2000).

⁷ Ciorănescu, Al., 2001; DEX (1996).

1.	(h)avli, avlu <i>curte, ogradă</i>	avlie, <i>curte</i>	avli	f.	avlie, <i>ogradă, bățătură (în Banat și Trans. de Vest)</i>	avlii	f.
2.	aba, <i>țesătură aspră de lână ; (modă) aba, mantie</i>	abă, <i>aba</i>	abádz	m.	aba, <i>dimie, țesătură groasă de lână v. Șăineanu: II, 3</i>	abale	f.
3.	abanos, <i>(tâmplărie) abanos (bot.) abanos</i>	abanózi, <i>abanos</i>	-	f.	abanos, <i>lemn din specii de copaci exotici, greu, foarte tare, de culoare neagră</i>	-	m.
4.	âdet, <i>obicei, practică, tradiție ; ritual (ist.) taxă</i>	adéte, <i>obicei</i>	adét, adéturi	f.	Adet (cu sensul de <i>ipotecă, obligație care grevează v.DER :21 apucătură, deprinder e, datină veche ; dare anumită, normă fiscală Șăineanu : II,8)</i>	adeturi	n.
5.	afyon, <i>opiu (intrat prin intermediul arab. afyün din gr. óπιον)</i>	afion, <i>afion</i>	-	m.	afion, <i>narcotic, stupefiant v.DER:24 cf. Șăineanu :II, 10, care dă și sensul figurat</i>	-	m.
6.	aga, <i>agă</i>	ayă, <i>agă ; soldat sau ofițer turc</i>	ayádz	m.	agă, <i>1. Ofițer superior în armata turcă. 2. Nobil de rang secundar, ofițer superior.</i>	agale ⁸	n.
7.	aghyz oti <i>(etimon indicat în DDA)</i>	agzóte, <i>praf de pușcă, forță</i>	-	f.	-	-	-

⁸ DER explică această formă de plural în *-ale* prin faptul că, la început, singularul a fost *agă*, care explică pluralul; mai târziu, singularul a fost asimilat cu tipul *tată*; de aceea astăzi singularul. este masculin, în ciuda formei, iar pluralul. este feminin, în ciuda sensului.

8.	ağda (cul.) preparat dulce semi- solid; sirop gros; ceară epilatoare	agđá, unguent (folosit pentru epilat)	-	m.	-	-	-
9.	ahd, ahit, obligație jurământ; jurământ solemn; promisiune; (etimon intrat din ngr áhti)	áhte, răzbunare	-	f.	aht, (reg.) oftat, suspin. 2.durere, suferință, chin, jale. Din ngr. áhti v. DEX:22	ahturi	n.
1 0	ahenk, armonie, concordanță	aháincă, divertisment, petrecere	?	f.	-	-	-
1 1	ahır, grajd, țarc	ahúre, grajd	ahúri	f.	-	-	-
1 2	ahmaklık, prostie, neghiobie	ahmăclıke, ahmăcláke , stupiditate, neghiobie	ahmăcli Ö	f.	-	-	-
1 3	akar, akaret, proprietate de închiriat	acaréte, imobil	acarét	f.	acaret, 1. Accesorii, bunuri gospodărești; 2. Unelte (mai ales agricole)	acareturi	n.
1 4	akır (etimon indicat în DDA)	acáre, loc pleșuv, gol, steril	acári	f.	-	-	-
1 5	alaca, adj. multicolor, bălțat, pestrîț; s. material cu dungi	alăgė, stofă vărgată	alăgėád z	m.	alagea (Inv.) Țesătură de mătase indiană ; Șăineanu menționează și sensul figurat: „a păți o alagea”, “a- și căpăta alageaua”(înșelăciu ne) Șăineanu:II,14	alagele	f.
1	alay-beyi,	alái-bei,	alái-bei,	m.	s-a păstrat alai,		-

6	(ist.) comandant de jandarmi	colonel de jandarmieri	alái- beiañ		cortegiu, suită, pompa cf. Șăineanu: II, 14)		
1 7	alce, roib	alǵé, roib	alǵeádz	m	-	-	-
1 8	alé-el hyssab (etimonia indicat în DDA) ⁹	alil-hisáp, acon	-	m.	-	-	-
1 9	alet, dispozitiv, instrument, mecanism; ustensilă	hăláte, instrument; membru	hălát	f.	halat, Forma de plural are sensul de „unelte sau dichisuri trebuincioase pentru (...)gospodărie”. v.Șăineanu :II,199	halaturi	n.
2 0	alișveriș, comerț (fig.) legătură, relație	alișvírișe, alișveriș	alișvíriș uri	f.	alișveriș, comerț, negoț	alișverișu ri	n.
2 1	altılık (format prin compunere: alti-șase, și sufixul -lık)	altilác, monedă de șase plăști	altilát	m.	altalác ¹⁰	-	-
22	altipatlar, revolver cu șase gloanțe	altipatlár, revolver cu șase cartușe	altipatlá re	m.	-	-	-
23	ambar, hambar, grâнар; depozit; (mil.) depozit de arme	ambáre, hambar	ambári	f.	hambar, magazie de grâne, grâнар.	hambare	n.
24	amberci (etimon)	ambiriǵí, cârciumar	ambiriǵ eádz	m.	-	-	-

⁹ Probabil că s-a pornit de la etimonul turc *hesap* (calcul, socoteală, cont) iar *alé-el* înseamnă „înainte de..”, explicându-se astfel semnificația în aromână.

¹⁰ Consemnat de Emil Suci (1987), p. 142.

	<i>indicat în DDA, provenind din amber chihlimbar)</i>						
25	amir (din arab. <i>amir</i>), <i>șef, căpetenie, conducător</i>	amiră ¹¹ (intrat prin filieră ngr.), <i>împărat</i>	amirádz , amirirá dz	m.	amira (Inv.) <i>Emir, principe orientat. Din același cuvânt arab provine fr. amiral, de unde rom. amiral</i>	amirale	m.
26	antikaci, <i>anticar</i>	anticağı, <i>anticar</i>	anticağe ádz	m.	-	-	-
27	araba, <i>căruță mare</i>	arâbâ, <i>araba</i>	arâbádz	m.	haraba, (reg.) <i>car, căruță mare</i>	harabale	f.
28	arabaci, <i>căruțaș</i>	arâbâğı, <i>arabagiu</i>	arâbâğe ádz	m.	harabagiu, (reg.) <i>căruțaș</i>	harabagii	m.
29	aralık <i>distanță, interval</i>	arâlık, arâlık, <i>rărire</i>	arâlıÖ	f.	aralác, (Inv.) <i>Spațiu, interval</i>	aralâcuri	n.
30	arzuhal, <i>cerere, petiție</i>	arğıuhále, <i>petiție</i>	arğıuhá p	f.	arz <i>memoriu, plângere, cerere</i>	arzuri	n.
31	asker, <i>militar, soldat</i>	askerlí, <i>soldat</i>	askirládz	m.	-	-	-
32	asker, <i>armată</i>	askére, <i>armată</i>	askéri, askéruri	f.	-	-	-
33	askerlik, <i>militărie</i>	askirláke, <i>militărie;</i> <i>serviciu militar</i>	askirlá Ö	f.	-	-	-
34	aslan, <i>leu; (fig.) erou</i>	aslán, arslán, <i>leu; piastru</i>	aslán, arslán	m.	aslan, (Inv.) <i>Leu. (Var.) arslan</i>	aslani	m.
35	astar, <i>căptușeală,</i>	astáre, <i>astar</i>	astári, astáruri	f.	astar, <i>pânză ordinară; dublură</i>	-	m

¹¹ Precizări asupra acestui cuvânt aduce Theodor Capidan: „O atențiune deosebită merită cuvântul *amiră* „împărat”. El se prezintă în dialect numai sub această formă și nu vine direct din turcă, ci din grec. *ἀμιρ*. În turcește este de origine arabă și are două forme: *amir*, comandant, principe și *emir*, forma vulgară. Cuvântul este răspândit în toate limbile balcanice (...). În toate aceste limbi cuvântul nu are întrebuițare în limba vorbită. Numai la aromâni el este singura formă pentru noțiunea de *împărat*” (Capidan, 1932), p. 204.

	<i>dubtură</i>						
36	aşci, ahçı, (cul.) <i>bucătar</i>	ahçı(u), <i>bucătar</i>	ahçeadz	m.	-	-	-
37	aşçılık, <i>meseria de</i> <i>bucătar; artă</i> <i>culinară</i>	ahçilâke, <i>artă</i> <i>culinară</i>	ahçilâÖ	f.	-	-	-
38	aşık, (bio.) <i>os de la</i> <i>articulație ;</i> <i>arşic ;</i> (arh.) <i>coamă</i> <i>de şarpantă ;</i>	aşic, <i>arşic</i>	aşițe	n.	arşic, <i>1. Os, astragal,</i> <i>folosit la un joc de</i> <i>copii. 2. (pl.)</i> <i>Numele jocului de</i> <i>copii la care se</i> <i>folosesc arşice.</i> <i>Var.(rar)</i> <i>aşic</i>	arşice	n.
39	aşlamak, (agr.) <i>altoire ;</i> <i>grefă</i>	aşlamâie, <i>altoi</i>	aşlamâi	f	-	-	-
40	at, <i>cal</i>	at, <i>cal</i>	aţ	m.	at, <i>armăsar, cal de</i> <i>curse</i>	aţi	m.
41	atlas, <i>satın</i>	altazé, <i>atlas</i>	atlazuri, atlazuri	f.	atlas, <i>satın</i>	atlazuri	n.
42	atmaca, <i>uliu</i>	ahmăgeáie <i>, şoim</i>	ahmăgei	f.	<i>Atestat ca toponim:</i> <i>Atmageaua</i> ¹²	-	-
43	avcı, <i>vânător</i>	avğı, <i>vânător</i>	avgeádz	m.	-	-	-
44	ayar, <i>tipar, model,</i> <i>reglare,</i> <i>potrivire</i>	aiäre, <i>etalon de</i> <i>greutăți și</i> <i>măsuri,</i> <i>exactitudin</i> <i>ea balanței</i>	aiéri	f.	aiar, (Inv.) <i>Etalon cu greutate și</i> <i>măsuri.</i> (fig.) <i>Regulă, model.</i> <i>v. Şăineanu :II,13</i>	aiare	n.
45	ayıp, <i>ruşine,</i> <i>pudoare</i>	aipe, (nord) <i>ruşine</i>	-	f.	-	-	-
46	aza,üye (pol.) <i>membru</i>	azá, <i>consilier ;</i> <i>membru al</i>	azádz	m.	-	-	-

¹² Vezi Drimba, VI. (1957), p. 228.

		<i>unui consiliu</i>					
47	azap, <i>chin, tortură</i>	azápe, <i>domolire; restricție, represiune</i>	azápi, azáÖ	f.	-	-	-
48	azgmlk, <i>mânie, furie</i>	azgânláke, <i>exaltat ; senzual</i>	azgânlá Ö	f.	-	-	-
49	azmak, <i>mocirlă, loc mustind de apă</i>	azmák, <i>mocirlă</i>	azmáte	n.	-	-	-
50	entari, <i>rochie lungă</i>	antiríu, <i>anteriu</i>	antirádz	m.	anteriu ¹³ , <i>caftan, în trecut haină fastuoasă bărbătească. Astăzi are sensul de haină lungă preoțească var. antiriu, antereu</i>	anterie	n.
51	evlek, <i>brazdă, canal de irigație</i>	avlákiu, <i>brazdă; gârlă</i>	avlákiur i	n.	-	-	-
52	nă+ avam avam, <i>popor, plebe; oameni</i>	năfámă, <i>mulțime de oameni</i>	?	f.	-	-	-
53	refene, <i>petrecere, chef</i>	arifiné, rifiné, <i>companie plăcută</i>	arifinéd z	m.	refenea <i>(Inv.) 1. Sumă reprezentând contribuția individuală la o cheltuială comună; 2. Petrecere la care se contribuie în mod egal; 3. Festin, chef v. DER: 660</i>	refenele	f.

După cum reiese din tabel, aromâna a păstrat mult mai mulți termeni de origine turcă decât dacoromâna, al cărei inventar este mai sărac. În aromână aceste împrumuturi sunt generale, în dacoromână apar regional (*haraba, harabagiu, aht*),

¹³Șăineanu face observații de natură morfologică precizând că, dintre cele trei forme (*antiriu, antereu și anteriu*), ultima este „cea mai literară”, *op. cit.*, p. 21.

forma lor fiind mai bine conservată în Moldova decât în Muntenia (de exemplu: *tiütün* > *tiutiun* – Moldova / *tutun* - Muntenia).

Fiind legați de anumite realități istorice, majoritatea nu se mai folosesc astăzi – ne referim la termenii intrați în perioada fanariotă (pentru dacoromână): *anteriu*, *agă*, *adet*. Au rămas la periferia lexicului sau au dispărut o dată cu prefacerile social-economice și administrative din sec. al XIX-lea.

Din cele 53 de împrumuturi menționate se folosesc (sau sunt cunoscute vorbitorilor de azi ai dialectului aromân) aproximativ 19: *abă*, *ahčiu*, *adéte*, *ahúre*, *hăláte*, *alişvirişe*, *amiră*, *ambáre*, *antiríu*, *acareté*, *arâbă*, *aslán*, *askirláke*, *askére*, *astári*, *atláze*, *avǵí*, *avlákiu*, *avlíe*.

Reiese clar faptul că există deosebiri între împrumutul aromânesc / românesc și cuvântul corespunzător din turca literară deoarece împrumuturile directe pot avea la bază forme sau sensuri turcești dialectale, populare sau devenite arhaice, unele neînregistrate în dicționarele actuale.

Înainte de a face unele precizări privind adaptarea substantivelor din tabel trebuie să menționăm că limba turcă nu dispune de categoria de gen, iar accentul cade pe ultima silabă.

Adaptarea în tipurile flexionare aromânești / românești s-a datorat modificărilor segmentale (de obicei la finală) sau suprasedimentale. Din punctul de vedere al genului, 27 de substantive sunt la genul feminin, 21 la masculin și 5 la neutru. Cuvintele turcești terminate în vocală accentuată au următoarele terminații în aromână:

-á: *abá* > *abă* - adz (masc.)

aza > *ază* - adz (masc.)

-ı: *ahçı* > *ahçi(u)* – adz (masc.)

avcı > *avǵí* – adz (masc.)

-á: *alaca* > *alăǵé* – adz (masc.) (ca urmare a palatalizării)

atmaca > *ahmăǵeáie* – i (fem.)

- i: *anteri* > *antiríu* – adz (masc.)

După cum se observă, *á* s-a închis la *ă*, mai ales în poziție finală, dar și în cea mediană, iar *ı*, *i* au evoluat la *i*, *iu*, *u*. Majoritatea termenilor care au la final vocală accentuată sunt la genul masculin formând pluralul în *-adz*. Împrumuturile turcești terminate în consoană primesc în aromână terminația *-e* sau *-ie*: *aşçılık* > *aşçiláÖe*, *aşlamak* > *aşlamáie*, *âdet* > *adéte*, *ayar* > *aiáre* etc. Consoanele labiale sunt foarte rar alterate.

Substantivele feminine provenite din turcă cunosc următoarele opoziții¹⁴:

- [-e] : [-i]; *ahçiláke*: *ahçiláÖi*, *ahmăclíke* : *ahmăclíki*, *avlíe*: *avlíi*.

- [-e] : [-ⁱ]; *aiáre*: *aiérⁱ*, *ahúre*: *ahúrⁱ*, *ambáre*: *ambă^r*ⁱ

- [-e] : Ø; *adéte*: *adé^t*, *acaréte*: *acaré^t*, *hăláte*: *hălă^t*

¹⁴ Cu referire la opoziții, v. Saramandu, N.(1984), p.434 – 435.

Substantivele neutre sunt reduse ca număr atât în aromână, cât și în dacoromână, și conservă cel mai bine etimonul turcesc. Din tabel, numai *antiriu* (formă menționată de Șăineanu) se termină în diftongul *iu* fiind adaptat după modelul masculin.

Aşık > *aşic* (arom.), *arşic* (drom.)

Altupatlar > *altipatlar* (arom.)

Consecințele indirecte ale influenței turcești în dacoromână au fost întărirea poziției lui *h* în sistemul consonantic și apariția unei noi forme de plural în *-ale* (*abale*).

Dacoromâna a desprins din multitudinea de cuvinte turcești împrumutate un sufix *-giu* (*-agiu*) pe care îl atașează și altor teme provenind de la cuvinte de altă origine¹⁵ (*laptagiu*, *pomanagiu*). În ciuda numeroaselor cuvinte terminate în *-gi*, *-giu* (*ahçi*, *antiriu*, *anticăgi*) aromâna nu dispune de un sufix al ei *-gi*, *-çi*, preferând împrumutul lexical direct creării de noi cuvinte cu afixe proprii – fenomen care se explică prin bilingvismul avansat.

BIBLIOGRAFIE

- *** **Dicționarul explicativ al limbii române** (DEX), ediția a II-a, București, 1996.
- *** **Türkçe Sözlük** (sub conducerea lui M. A. Agiakai), ediția a VI-a, Ankara, 1981.
- Capidan, Th., **Aromânii – dialectul aromân. Studiu lingvistic**, București, 1932.
- Ciorănescu, Al., **Dicționarul etimologic al limbii române**, (DER), Editura Saeculum I.O., București, 2001.
- Drimba, V., **Împrumuturi turcești în dialectele românești sud-dunărene**, în “Studii și cercetări lingvistice”, VIII, 1957, nr. 3, p. 225 – 237.
- Greco, Mitică, Baubec, Agiemin, Mambet, Zeldula, **Dicționar român-turc, Dicționar turc-român**, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977.
- Papahagi, T., **Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic** (DDA), ediția a II-a, București, 1974.
- Șăineanu, L., **Influența orientală asupra limbii și culturii române**, vol. I-II, București, 1900.
- Sala, M., **Limbi în contact**, Editura Enciclopedică, București, 1997.
- Șandru, D., **Cu privire la structura dialectală a aromânei**, în „ Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică”, vol. I, București, 1970, p.1017-1024.
- Saramandu, N., *Aromâna*, în **Tratat de dialectologie românească**, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1984.
- Serdaru, Agachi, Angela, **Türçeden-Romenceye Sözlük**, Editura Diagonal, 2000.
- Suciu, E., **Influența turcă asupra limbii române** (rezumatul tezei de doctorat), București, 1984.

¹⁵ Vrabie, E. (2001), p. 127.

Suciu, E., **Note etimologice privitoare la unele împrumuturi din limba turcă (IV)** în „Studii și cercetări lingvistice” ,XXXVIII, 1987, nr. 2, p.551-554.

Vrabie, E., **Etimologii românești și străine**, Editura Univers Enciclopedic, București, 2001.